

Nye transnationale perspektiver på norsk boghistorie

Aasta M.B. Bjørkøy, Ruth Hemstad, Aina Nøding, Anne Birgitte Rønning (red.)

Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519-1850

Nota bene 13, Nasjonalbiblioteket, 2019, 434 sider

Charlotte Appel

Dr.phil. og lektor i dansk og skandinavisk kulturhistorie 1500-1800, Aarhus Universitet

(f. 1960) Har især forsket i bog-, kirke- og uddannelseshistoriske emner. Har bl.a. skrevet disputatsen *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, I-II, 2001, og, sammen med Morten Fink-Jensen, *Når det regner på præsten. En kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550-1750*, 2009. Sammen med Karen Skovgaard-Petersen var hun assistant editor for det nordiske område ved *The Oxford Companion to the Book*, 2010, og med Ning de Coninck-Smith redaktør af fembindsværket *Dansk Skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*, 2013-15. I 2016-19 var hun leder af projektet ”Children and books – enterprises and encounters” (ca. 1790-1850), finansieret af Danmarks Fri Forskningsråd.

chap@cas.au.dk

Den foreliggende antologi er et resultat af forskningsprojektet ”Literary Citizens of the World. Tracing the Transnational Crossroads of Books in Early Modern Norway” (LitCit), der har været forankret på Nasjonalmuseet og finansieret af Norges Forskningsråd (2016-20). Formålet med dette projekt har været at undersøge, ”hvilken betydning introduksjonen av bokmediet fikk på norsk samfunnsutvikling ved å se boken i Norge i lys av et internasjonalt bokmarked og fremveksten af nye medier og en ny offentlighed før 1850” (8). Antologien blev præsenteret ved en stor international konference på Nasjonalbiblioteket i september 2019, hvor man markerede 500-året for norske bøger, nemlig biskop Erik Valkendorfss bestilling af to bøger specielt til brug for gejstlige i Norge. Bogen om *Litterære verdensborgere* er udgivet som nr. 13 i Nasjonalbibliotekets serie Nota bene og kan downloades gratis via Nota benes hjemmeside.

Bogen består af en indledning og femten bidrag. Som antologi er den ganske vellykket. Alle bidrag er gennemarbejdede artikler med hver sin klare problemstilling og emneafgrænsning og med fremlæggelse af ny viden. De seksten bidrag taler også generelt fint

sammen, så man mærker, at de er udsprunget af samme projekt. De få undtagelser vil jeg komme ind på senere. Generelt mærkes således den overordnede ambition om at undersøge norsk bogkultur som et transnationalt fænomen, og en række fælles teoretiske og metodiske inspirationer fra nyere boghistorie og kulturforskning går desuden igen i flere bidrag (bl.a. Robert Darnton og Bruno Latour). Endelig har der været tale om en effektiv redaktionsindsats, så bidragene følger samme skabelon med typisk fem-otte underafsnit og en samlet længde på tyve-tredive sider samt en overskuelig bibliografi.

Indledningen giver en klar præsentation af væsentlige tilgange og metoder fra den nye boghistorie, dvs. siden 1980'erne, ligesom en række vigtige nyere tendenser introduceres, ikke mindst interessen for det transnationale. Det centrale begreb "litterære verdensborgere" forklares, og den valgte tidsperiode og den uvægerligt prekære afgrænsning mellem norsk og dansk kort begrundes kort. Det sidstnævnte vil jeg diskutere sidst i denne anmeldelse. Endelig gives en fin oversigt over de femten bidrag.

Antologien er inddelt i tre hoveddele. Den første, med i alt seks bidrag, bærer overskriften "Kunnskap, materialitet og teknologier". Meget passende åbnes med en artikel om netop biskop Erik Valkendorff og hans to bogprojekter anno 1519, skrevet af Karen Skovgaard-Petersen. Hun skildrer Valkendorff som mediebevist aktør med mange europæiske forbindelser, og hun viser, hvordan de to vigtige bestillingsværker fik en relativt kort virkningshistorie pga. reformationen, mens omvendt biskoppens håndskrevne noter om Grønland og ikke mindst et brev til paven med beskrivelse af Finnmarken (samt et fremsendt hoved af en hvalros!) blev kendt og omtalt længe efter. Det følgende bidrag er skrevet af nyligt afdøde Erling Sandmo. Artiklen anlægger en boghistorisk vinkel på Olaus Magnus berømte værk om *De nordiske folkenes historie*, udgivet på latin i Rom 1555. Værket blev allerede i løbet af få årtier udgivet på mange sprog og i mange versioner (mht. længde, redaktion, illustrationer m.m.), og Sandmo demonstrerer, hvordan Magnus' *Historia* reelt kom til at dække over en flerhed af værker, præget af "gaps and breaches" frem for en sammenhængende og kontinuerlig udgivelseshistorie.

Anne Eidsfeldt flytter herefter scenen mere entydigt til Norge. Hendes bidrag handler om bogtrykkere og boghandlere i Christiania 1677-1703 – en fase, hvor der blev mere plads til lokal forlagsvirksomhed ved siden af de ellers dominerende danske forlagsboghandlere som Christian Cassube (omtalt som Cassuben i artiklen). Det Hoff-Wedemann'ske bogdynasti satsede især på salmebøger, bønnebøger og de såkaldt åndelige åndbøger, trykt i små billige formater. Herefter følger Siv Frøydis Bergs bidrag om himmelbreve som fænomen "i reproduktionens tidsalder", konkret 1604-1855. Denne udpræget transnationale genre, der præsenterede sig selv som breve sendt af Gud, cirkulerede i både håndskrevne og trykte udgaver, og Berg fremlægger perspektivrige analyser af brevenes indhold og materialitet og forklarer, hvordan brevene blev opbevaret på bondegårde og båret i sammenfoldet tilstand som personlig beskyttelse.

De sidste to bidrag til første del er af Øivind Berg og Lars G. Johnson og skiller sig markant ud fra de øvrige. De handler om, hvordan man kan arbejde med ældre norske bøger digitalt og er præget af kvantitative metoder. En vigtig del af det samlede projekt om "Literary Citizens" har netop bestået i en digitalisering af et korpus defineret som "norske bøger 1519-1850" ved Nasjonalbiblioteket, så det har været oplagt at integrere dette perspektiv, selvom de to bidrag ikke i udtalt grad adresserer transnationale perspektiver. Man kan dog meget vel forestille sig, at disse to artikler reelt ender med at blive de mest læste og citerede fra antologien fremover, netop fordi megen ny boghistorisk forskning vil komme til at arbejde med digitale metoder – og derfor får de også her lidt flere ord med på vejen.

Øivind Berg fremlægger ”en bibliografisk analyse” af norske bøger for perioden 1740-1819. Artiklen indeholder en nyttig oversigt over ældre norsk bibliografisk tradition samt en redegørelse for de valg, der nu er truffet mht. afgræsning af ”det norske” og ”bøger”. Det første defineres som ”selvstendige udgivelser trykt i Norge og udgivelser trykt udenfor Norge av personer født i Norge”, dvs. at både nordmænds publicering i udlandet og udlændinges publicering i Norge er inkluderet. Hvad angår mediet, ”en bok”, er småtryk på under 48 sider også medtaget i det elektroniske korpus. Dette er på alle måder fornuftigt og positivt, men det betyder selvsagt, at det er meget ulige enheder, der tælles i de fremlagte grafer og figurer. Berg viser bl.a., at det samlede antal af norske tryk tredobles fra 1740-49 til 1810-19, fra 30-40 til 100-120 udgivelser per år. Herefter følger seks afsnit med hver sit søjlediagram over norske tryk, fordelt i forhold til følgende problemstillinger: trykkested, sprog, format, omfang, emne og publikationstype. Alle diagrammer viser interessante tendenser, men selvom vigtige forbehold drøftes, savner jeg en klarere understregning af det fundamentale forhold, at graferne først og fremmest er en kortlægning af, hvordan de *bevarede* bøger fordeles sig, mens de kun i stærkt begrænset omfang fortæller os om fordelingen af, hvad der engang blev produceret.

I den følgende artikel behandler Lars G. Johnsen, hvordan de fysiske bøger konkret er blevet digitaliseret. Han giver en række instruktive eksempler på problemer ved OCR-scanning af især tekster sat med fraktur (gotisk) og dermed udfordringerne for ethvert forsøg på ”distant reading” i korpus a la Franco Moretti. Eksempelvis finder man kun få hits ved en søgning på ”Læseren”, mens de reelle forekomster skal fanges under ”Lceseren”, ”Lcrseren” og ”Leseren” (197). Johnsen giver herefter prøver på, hvordan man kan anvende ”distant reading”. Han viser bl.a., at den gennemsnitlige titellængde er faldet markant; hvordan forekomsten af bestemte ord eller stavemåder kan kortlægges (fx Qvinde/kvinde), og hvordan kollationer, dvs. forekomst af bestemte ord nær hinanden, kan analyseres. Her ser han på forekomsten af ”breve”, ”bibelen”, ”aviser”, ”bog/bok” og ”skrive” i sammenhæng med ”læse/lese” og ”læste/leste” for perioderne 1800-50 og 1960-80. De interessante resultater findes s. 210-11, men igen kunne de metodiske diskussioner have fyldt mere.

Antologiens anden del om ”Nye sjangre, nye lesergrupper og nye lesemåter” består af fem bidrag. Det første er Jon Haarbergs og Marit Sjelmos artikel om Pontoppidans velkendte katekismusforklaring fra 1737 og talrige senere udgaver. Forfatterne undersøger specielt forholdet mellem læsning og udenadslære i den praktiske brug af denne bog, der blev pensum for alle børn i sammenhæng med lovbestemmelser om obligatorisk konfirmation og skolegang. De viser, at læsefærdighed gik forud for ”udenadslæsning” (også her), og at udenadslæren som fænomen fortsatte langt op i 1900-tallet. Dernæst tager Gina Dahl læseren med til Bergens udlånsbiblioteker i perioden ca. 1750-1850. Artiklen kortlægger det ganske store udbud af både små og store biblioteker og lejeselskaber. Bevarede kataloger og annoncer udnyttes dygtigt, og man får et levende billede af det varierede udbud, herunder de store mængder ”morskabslæsning”, samt af de konkrete lånevilkår for Bergens borgere i forhold til bl.a. (korte) åbningstider og et maksimalt udlån på typisk en-to bøger.

Aasta M.B. Bjørkøy skriver efterfølgende om Willum Stephansons *Lommebog for Børn*, der traditionelt er blevet betegnet som Norges første børnebog. Hun demonstrerer både, hvordan der var tale om et udpræget transnationalt produkt, idet Stephanson havde overtaget konceptet fra Tyskland og Danmark, og at det har været misvisende at se lommebogen som ét værk, der blev genudgivet. Snarere var der tale om en serie, og alt tyder på, at de fire kendte udgaver, i hvert fald de to bevarede fra 1798 og 1807, kun havde overskriften tilfælles, mens indholdet var nyt hver gang. Anne Birgitte Rønning analyserer i sit bidrag udgivelser af den engelske Mary Wollstonecraft for dansk-norske læsere, specielt *Qvindekjønnets*

Rettigheder forsvarede fra 1801. Rønning tager fat i det tilsyneladende paradoks, at et feministisk manifest kunne lanceres som ”Nytaarsgave for Damer”, dvs. en gaveartikel, som mænd kunne købe til deres hustruer. Hendes analyse afslører, hvordan oversætteren fra engelsk til tysk, den berømte pædagog Chr. G. Salzmann, tillempede og flere steder reelt modsagde Wollstonecraft, og at det er denne tilpassede version, der er blevet oversat til dansk. Dernæst skriver Janicke S. Kaasa om *Billed-Magazin for Børn*, der udkom månedligt i Christiania 1838-39. Det norske børneblad blev især solgt pga. sine flotte illustrationer, og langt de fleste kom fra det populære *Skilling-Magazin*, der igen havde meget af sit billedstof fra bl.a. det britiske *Penny-Magazine*. Artiklen belyser således både den transnationale cirkulation og det internationale udsyn, som blev præsenteret for norske børn i det mindste i de to år, før magasinet måtte lukke pga. dårlig økonomi.

Den tredje og sidste del af antologien handler om ”Forhandlinger om identitet, utgivelse og offentlighed”. Det første af fire bidrag er Ellen Kreftings artikel om P.F. Suhms publikationsstrategier og offentlighedsidealer. I skrifter fra 1772 fremlagde Suhm en skarp kritik af den enevældige styreform samt en særdeles radikal opfattelse af, hvordan offentligheden havde krav på fuld information om politiske forhold. Særlig interessant er et manuskript, der dog aldrig blev udgivet, med ”hemmelige efterretninger” om de danske konger. Herefter skriver Anne Eriksen om ”Fedrelandskærlighed i oversættelse”. Hendes case er Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, der udkom i 1777. Det er et værk, som mange identitetshistorikere gennem tiden har kastet sig over, men Eriksen analyserer her nogle senere udgaver på tysk og fransk og viser, hvordan også disse på forskellig vis var udtryk for helstatspatriotisme og især var stilet mod tysk- og fransktalende undersåtter af den dansk-norske konge. Kun en forkortet engelsksproget udgave fra 1807 har en anden historie. Ruth Hemstad gennemgår derefter tidsskrifter med tilknytning til 1800-tallets panskandinaviske bevægelse, der alle blev lanceret som transnationale. Efter en indledende kontekstualisering giver Hemstad en række korte karakteristikker af vigtige tidsskrifter, fra *Skandinavisk Museum* fra 1798 og frem til *Nordisk Litteraturtidende* fra 1846. Nogle udkom ganske få år, andre havde i perioder held med at få læsere i alle skandinaviske lande, bl.a. *Brage* og *Idun*.

I det sidste bidrag skriver Narve Fulsås om ”Litterær nasjonalisering. Korleis dansk-norsk litteratur blei norsk”. Emnet er yderst centralt, også for den samlede antologi. Den vigtigste case handler om de store norske forfattere (bl.a. Ibsen og Bjørnson), der valgte at lade deres værker udgive i Danmark i 1800-tallets anden halvdel. Fulsås leverer et fint indblik i disse forfatters bevæggrunde og refleksioner omkring valget, men nok så vigtigt fremlægger han en indsigtfuld diskussion af, hvordan dette har udfordret kronologier og definitioner for bibliografisk og litteraturhistorisk forskning. Når Ibsen udgav en bog hos Gyldendal i København sidst i 1800-tallet, var det så ikke en norsk bog? Reelt kan en bibliografi blive en ”nasjonalpolitisk mytologisering”, og således karakteriserer Fulsås den tradition, der har gjort 1814 til skilleåret mellem dansk og norsk. Ikke mindst boghistorien viser, at virkeligheden var anderledes kompleks.

Som det gerne skulle være fremgået, rummer antologien *Litterære verdensborgere* en lang række læseværdige bidrag. Som det ligeledes turde være fremgået, er der dog også ting at diskutere. Lad mig til slut kommentere tre gennemgående temaer.

Det transnationale perspektiv, der indgår i bogtitlen, defineres ikke præcist, og det er på mange måder forståeligt og klogt. Transnationale problemstillinger kan forfølges på forskellige måder, lige fra bestemte tekster, der krydser grænser og omformes (i mange af antologiens bidrag), til bestemte udgivelser, der søger at nå et transnationalt publikum (Hemstad). I begge disse tilgange anlægges det transnationale perspektiv dog i forhold til

selve de udgivne bøger og til dels i forhold til producenterne. Men hvad med læserne og bogbrugerne? Med tanke på antologiens hovedtitel, ”Literary Citizens”, kan det undre og ærgre lidt, at brugernes perspektiv næsten ikke er repræsenteret, med Gina Dahls artikel om de bergensiske læseselskaber som markant undtagelse. Hvordan var udbuddet af læsestof i boglader og biblioteker og ude i forskellige norske hjem? Hvad læste voksne og børn, mænd og kvinder? I hvilket omfang læste de på andet end dansk/norsk, og hvad fyldte oversættelser og bearbejdelser? I mange artikler findes vigtige glimt, herunder Anne Eriksens fine pointering af, at de tyske og franske oversættelser af Mallings heltehistorier også har været brugt af børn i undervisningssammenhæng. Denne dimension havde fortjent en anderledes prominent placering.

Det andet tema handler om det dansk-norske. Narve Fulsås artikel sidder som et fornemt punktum, men hans pointer kommer måske for sent – og kunne først og fremmest have været medtænkt bedre i nogle af de øvrige bidrag. Behovet for at definere fænomenet ”norske bøger” opstår i løbet af 1800-tallet, og det aktuelle forskningsprojekt, herunder den imponerende digitaliseringsindsats, viser, at det er et spørgsmål, der fortsat må arbejdes med. Den valgte og meget brede definition (se ovenfor) giver god mening rent bibliografisk. Men man kommer ikke uden om, at afgrænsningen for hele perioden før 1814, og til dels frem mod 1850, må betegnes som anakronistisk, i hvert fald hvis man anlægger et læserperspektiv – på vegne af Norges ”literacy citizens”. For en køber eller læser i 1780 eller 1820, der ville anskaffe en oversat titel fra tysk, fransk eller engelsk, var det fuldstændig ligegyldigt, om den var trykt i København eller Christiania, blot sproget var dansk, og prisen var god. I flere af antologiens bidrag kredses der omkring, hvorvidt noget var helt eller delvis norsk, men uden at det nødvendigvis er særligt frugtbart i forhold til det historiske.

Endelig, for det tredje, må det digitale kort tages op igen. I antologien er langt de fleste bidrag relativt klassiske i deres boghistoriske tilgange. Forfatterne har givetvis udnyttet, at de undersøgte tekster har været tilgængelige digitalt, men uden at anlægge, hvad man kan betegne som digitale tilgange. Heroverfor står de to artikler af Berg og Johnson, der udelukkende er bygget på en ”digital history”-tilgang. Dette afspejler i vidt omfang situationen i store dele af fagene historie og litteraturvidenskab. Nogle har kastet sig fuldt og helt ud i det digitale, andre fortsætter ad vante spor. Man må se frem til kommende boghistoriske undersøgelser, der forstår at belyse specifikke problemstillinger med en kombination af digitale analyser og klassiske nærstudier af bestemte bøger og deres materialiteter.

Til sidst kan det bemærkes, at det på mange måder er trist, at en antologi om bogkultur bliver produceret i en overmåde beskedne udgave, hvad det materielle udstyr angår. Bogen er uden egentligt omslag, kun limet i ryggen, og har relativt få og ofte meget små illustrationer, der i visse tilfælde dårligt kan aflæses. Omvendt kan den lette tilgængelighed online forhåbentlig bidrage til, at antologien når ud til mange læsere, herunder universitetsstuderende inden for historie- litteratur- og mediefag, i både Norge og de øvrige nordiske lande. Emnets vigtighed og bidragenes kvalitet gør i hvert fald, at den fortjener at blive læst.